

ALISHER NAVOIY IJODIDA MOVAROUNNAHR, XUROSON VA HIROT MADHI

Natella QULIYEVA*
Zarina SAYLIYEVA**

Xülasə: Nəvai üçün enlik Heratdan başlayır. Herat həm də şairin ruhunda vətənpərvərlik hisslərinin misilsiz mənbəyi idi. Nəvaidən əvvəl Vətəni müxtəlif cür təyin edənlər var. Lakin Nəvai öz əsərlərində vətən-övlad münasibətini məharətlə və bənzərsiz təsvir etmişdir. Nəvainin təriflədiyi və çox sevdiyi diyar Movarounnəhr və Xorasan idi. Bu məqalə eyni məsələni əhatə edir.

Anahtar Kelimələr: *Navoiy, Hirot, vatanparvarlik, Hirot, Movarounnahr, Xuroson, Samarqand, «Xamsa»*

The Praise of Movarounnahr Khuroson and Hirat In The Literary Career Of Alisher Navoi

Abstract: The latitude for Navoi started from Herat. Herat was also an incomparable source of patriotic feelings in the poet's soul. Before Navoi, there are those who defined Vatan in different ways. However, Navoi skillfully and uniquely described the relationship between motherland and child in his works. The land that Navoi praised and loved dearly was Movarounnahr and Khurasan. This article covers the same issue.

Key Words: *Navoi, Herat, patriotism, Herat, Movarounnahr, Khorasan, Samarkand, "Khamsa"*

Giriş

Navoiy uchun kenglik Hirotdan boshlangan. Shoir ruhida tugʻyon urgan vatanparvarlik tuygʻularining sarmanzili ham beqiyos Hirot edi. Navoiygacha Vatanni turli shaklda taʼriflaganlar bor. Ammo Navoiy oʻz asarlarida vatan va farzandning munosabatlarini mohirona, oʻzgacha tasvirlagan. Navoiy madh etgan va jonidan aziz koʻrgan yurt - Movarounnahr va Xuroson edi. Amudaryoning ikki tomonida joylashgan bu koʻhna oʻlkalar, undagi Samarqand va Hirot shoir hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Navoiy Sharqning eng goʻzal va maftunkor shaharlaridan sanalgan Hirot deb atalmish yurtda tugʻilib, voyaga yetadi. Xuddi mana shu diyorda vatanga boʻlgan sevgini tuyadi va umrining oxirigacha yurtining ozodligi, ravnaqi, gullab-yashnashi uchun xizmat qiladi. Ruhida tugʻyon urgan vatanga boʻlgan sevgini u oʻz asarlariga singdirgan.

Alisher Navoiy oʻz vatani Xurosonni, tugʻilib oʻsgan shahri Hirotni gʻoyat samimiy muhabbat bilan sevar edi. Uning bu oʻlkani madh etib yaratgan misralari gʻoyat dilbar va ohangrabodir. "Hayratul-abror"ning 19-maqoloti Xuroson va Hirot tavsifiga bagʻishlangan. "Xamsa"ning yakunlovchi dostoni "Saddi Iskandariy"da ham 35-bob Xuroson va Movarounnahr taʼrifiga bagʻishlangan.

"Hayratul-abror"da shoir dastavval falak va zamin taʼrifidan soʻz ochadi. Osmonda yetti falak mavjud boʻlib, ularning har birini bir yoritgich nurafshon etib turadi. Uchtasi yuqori, uchtasi quyida. Ularning oʻrtasida esa toʻrtinchisi har ikki tomonga mashʼala boʻlib nur taratadi. Xuddi shunga oʻxshab jahon ham yetti iqlimga boʻlinadi. 4-iqlim osmondagi 4-charxdan yaratilgan. Alisher Navoiy Xuroson oʻlkasini ana shu 4-iqlimdir, deb izohlaydi. Bu oʻlka ziynatda jannat bogʻlaridan afzal, 4-falakdan ham kengroq, 7-osmondan ham yuksakroq rutbaga egadir. Uning togʻlari osmonga magʻrur qad koʻtargan. Togʻlar bagʻrida esa ne-ne javohir konlari mavjud. Tuprogʻi boy, sabzalariga osmon gulshani rashk qiladi. 7 falak boyligining xazinasi, 7 iqlim tan boʻlsa, Xuroson uning koʻksidir. Shoir oʻz vatanining togʻlari, dashtlari, serquyosh fasllarining oltin jilolarini otashin muhabbat bilan kuylaydi. Hirot bogʻlarining har biri jannat misolidir. Ularda daraxtlar yuz turfa meva bilan toʻlgan.:

Ziynati andoqki, badan paykari,
Vusʼati andoqki, koʻngil kishvari.
Aytma kishvar, deki bogʻi Eram,
Dema bogʻi Eram, aytki Baytulharam [2, 307].

* Baku Avrasiya Universiteti dissertanti, Email: n.zakirli@gmail.com

** Buxoro davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari boyicha falsafa doktori (PhD), Email: zsayliyeva7@gmail.com

Shoir shaharning ma`naviy hayotini ham tasvirlaydi. Hirot xonaqolari, madrasalarini ta`rif etadi. Ularni yaratgan muhandislar va u yerda ta`lim beruvchi mudarrislerini ta`riflaydi. Qushlar "sabzau gul uzra xiromondir."

Sahnida yuz gul chiqorib bir yig`och,
Har gulining atri borib bir yig`och[2, 312].

Bu baytda juda o`rinli ishlatilgan so`z o`yini mavjud. Birinchi misradagi "yig`och" daraxt ma`nosida, ikkinchi misradagisi esa masofa ma`nosida kelgan. Demak, sahnida har bir daraxt yuz gul chiqaradi. Har gulining xushbo`y hidlari bir yig`och yerga yoyiladi, deb shoir bahor payti daraxtlar gullagan mavsumdagi shahar husnini tasvirlaydi. Hirot shahrining geografik mavqei, uni o`rab turgan daryolar ham go`zal tasvirlangan. Shaharning janubida bir necha kichik anhorlar oqadi. Ular to`lqinlangandagi huboblari osmon gumbazini eslatadi. Shimoliy tomonida esa ikkita katta daryo uni suvga serob etadi.

"Hayratul -abror"dagi Hirot madhiga doir so`zlarni o`qigan kishi o`zini husni chiroyda tengsiz, ob-havosi dilkash, bahoriy liboslar bilan bezangan, dala bog`lari qushlar xonishidan uyg`oq xayoliy bir shahar quchog`ida turganday tasavvur etishi mumkin. Bu ma`rifat maskanidan dilga go`yo nur yog`adi. Navoiy g`azallaridan birida vatanni "hayot mulki" deb ta`riflaydi.

Aytish mumkinki, Alisher Navoiy Hirotni jon o`rnida ko`rgan. Xuroson elining joni yanglig` uni e`zozlagan. Navoiy "Saddi Iskandariy"da yozadi:

Xuroson badandir, Hiri, jon anga,
Hiri, jon, badandir Xuroson anga[4, 237].

Navoiy o`zining jonajon Hiroti bilan faxrlangan. Hirot ahli ham uni e`zozlagan:
Navoiy, aysh uchun dayru riyozat chekkali Ka`ba,
Gar istarsan, bu ikki ishga yo`qtur yer Hiri yanglig`.

Jahondagi eng nomdor shaharlar qatori uning tarixi, kelajagi faxrli mavqelarda xotirlanishini istagan. Tarixchilarning guvohlik berishicha, Hirot shahri qachon va kim tomonidan bunyod etilganligi noma`lum. Ammo uning qanday bunyod etilganligi haqida turli rivoyatlar mavjud. Shulardan biri afsonaviy Zaxxonning qiziga tegishli. Go`yo o`sha qiz Hirotni barpo ettirgan va unga o`z nomini bergan. Boshqa rivoyatlarga binoan, Hirotni Eron shohi Doro qurdirishni boshlagan, ammo jahongir Iskandar qo`shinlari tufayli bu ishni tugata olmagan. Yana bir rivoyatda: "Iskandar Hirotni qurdirgan" - deyiladi.

Albatta, bu rivoyatlardan Navoiyning xabari bo`lgan. Ammo Navoiy o`zining "Saddi Iskandariy" dostonida Iskandarga nisbat bergan. Iskandar Xurosonga kirib kelgach, bu o`lkaning go`zalligidan hayratda qoladi va shahar qurishni buyuradi. Bu shaharga u "ahli donish"- Hirot deb nom beradi.

Chu mazkur etib ahli donish ham ot,
Pisand aylamay xotiri juz Hirot.
Chu bu lafzg'a iltifod aylabon,
Hamul shahar otin Hirot aylabon...[4, 237]

Navoiy o`z yurtini shunchalik sevganki, hatto Vatani uchun jonidan ham kechishga tayyor bo`lgan. Vatanni sevish, uni ertangi kuni uchun qayg`urish, uning uchun jondin kechish, ravnaqi uchun kurashish - vatanparvarlikdir.

Navoiyning e`tiqodicha, vatan yagona, vatan daxlsiz dunyo, uni tark etish mumkin bo`lmaganidek, yurti zolim bosqinchilar qo`liga topshirmoq ham kechirilmas qabohatdir. "Farhod va Shirin" dostonidan:

Ayonkim vatan uzra to joni bor,
Kishi harb etar toki imkoni bor[3, 92].

"Saddi Iskandariy" dostonida ham xuddi shu tuyg`uning o`zgacha ifodasiga duch kelamiz:

Vatan tarkini bir nafas aylama,

Yana ranji g`urbat havas aylama.

Vatan shunday ulug' maskanki, bu go'shani hech narsa bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Vatandan tashqarida vatan yo'q. Mana shuning uchun ham inson faqat jonajon yurtida o'zini mag'rur, tinch, erkin, xotirjam his qilishi mumkin. Vatanni sevish bu e'tiqod va iymonni uyg'oqligidir. Jamiki insoniy fazilatlarining onasi - Vatan. O'z diyorida insonning qo'rqqishga, bosh egib yashashga haqqi yo'q. Chunki bu Vatanga munosib bo'lolmaslik sharmandalikdir. Vatanni sevgan insonni hech bir yovuz kuch, hech qanday jallod ham yenga olmagan. Chunki Vatanga bo'lgan sevgini hech narsa yo'qota olmaydi. Vatanga bo'lgan sevgi insonning g'ururi timsolidir. Bunday g'ururni hech narsa mag'lub qila olmaydi. Vatanni sevish burchdir. Tarix, til, ma'naviyat, madaniyat, xalq, tabiat bularning barchasini umumlashtirib Vatan deymiz. Agar til, tarix kamsitilsa, Vatanning kelajagida xatar sezadi. Vatan toptalsa, Vatanning bag'ri jarohatlanadi. Bularni fahmlamoq zarur. Bunday yovuzlikka, qabohatga qarshi kurashmoq darkor. Vatanni sevmog' insonning hayot-mamot masalasi bo'lmog'i kerak. Go'yo ota-onasi qalbida nima borligini sezganday, hatto undan ham ortiq Vatanni dilida nima borligini bilishi kerak. Insoniy kamolotning poydevori mana shundan boshlanadi. "Barkamol va sog'lom qallda, - deydi V.G.Belinskiy, - Vatan taqdiri mumtoz o'rinni ishg'ol etadi, har qanday olijanob shaxs vatan bilan qon-qarindoshligini, u bilan o'zi orasidagi muqaddas bog'lanishni teran anglaydi"[1,37].

Alisher Navoiy ana shunday jism-u joni bilan Vatanni seva oladigan buyuk yurak sohibi edi. Bu masalada yoshlarimiz bobokalonimiz Alisher Navoiydan o'rnak olsalar arziydi.

Adabiyotlar

1. Bekova N. NAVOIY-FONIYNING TURKIY VA FORSIY G ‘AZALLARIDA BADIY MAHORAT MASALASI //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. Conference Proceedings 1. – С. 114-121.
2. Бекова Н. Ж., Сайлиева З. Р. " Девони Фони": издания и исследования //Филология и лингвистика в современном обществе. – 2014. – С. 20-22.
3. Bekova N. Alisher Navoiy adabiy tadqiqida faxriy hirotiy" radoyif ul-ash'or" asarining o'rni //Alisher Navo'i and 21 st century. – 2024. – T. 1. – №. 1.
4. Bekova N. NAVOIYNING “NAVODIR USH-SHABOB” DEVONI NASHRLARIDAGI TARJE’BANDLARNING MATNIY TAFOVUTLARI VA ULARNING G ‘OYAVIYBADIY TAHLILI: Nazora Bekova, BuxDU dotsenti Shahlo Halimova, BuxDU Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik ixtisosligi magistri //Научно-практическая конференция. – 2021.
5. Bekova N. J. “G ‘AROYIB US-SIG ‘AR” DEVONI TARKIBIDAGI BIR G ‘AZAL TAHLILI: Nazora Jo ‘rayevna Bekova Buxoro davlat universiteti o ‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti Zarina Raxmiddinova Sayliyeva Buxoro davlat universiteti o ‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida o ‘qituvchisi //Научно-практическая конференция. – 2021.
6. Nazora J. B. Potential of language and artistic art //POLISH SCIENCE JOURNAL (2019). – 2019. – T. 63.
7. Бекова Н. Алишер Навоий шеърятда хамд поэтикasi //Тошкент: Фан. – 2006. – Т. 148.
8. Jurayevna B. N., Nuriddinova X. N. Alisher Navoi's Interpretation Of Asmai Husna In Bilingual Poetry //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – С. 216-222.
9. Jurayevna B. N. Potential of language and artistic art //POLISH SCIENCE JOURNAL. – 2019. – С. 63.
10. Bekova N. THE ANALYSIS OF MUKHTARA GAZALS OF NAVOI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 14. – №. 14.
11. Jurayevna B. N. Navoiy gulshani //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – С. 147.

12. Juraevna B. N., Khudoyorova N. Mukhtara-an example of discovery and invention (on the example of Foni's poems) //European Journal of Molecular and Clinical Medicine. – 2021. – Т. 8. – №. 1. – С. 1463-1469.
13. Jurayevna B. N. A WORTHY RESPONSE TO HAFIZ'S GHAZAL //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – С. 227.
14. Jurayevna B. N., Rakhmiddinova S. M. THE IMAGE OF A FLOWER IN SITTAI ZARURIYA //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. – С. 179.
15. Бекова Н. Тил имконияти ва бадий санъат //Бухоро давлат университети илмий ахбороти”.–Бухоро. – 2014. – Т. 3. – С. 81-88.
16. Bekova N. THE IMAGE OF A FLOWER IN SITTAI ZARURIYA //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 14. – №. 14.
17. Белинский В.Г. Адабий орзулар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
- 18.сНавоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 7-том. Хамса. Ҳайрат ул-аброр. -Тошкент: Фан, 1991.
19. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. Фарход ва Ширин. - Тошкент: Фан, 1991.
20. Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 11-том. Садди Искандарий. -Тошкент: Фан, 1993.